

О.Веселова

**УКРАЇНЬСЬКА ГОЛГОФА У ПЕРШОМУ В УКРАЇНІ
БІБЛІОГРАФІЧНОМУ ВИДАННІ**

Читачі майже одночасно отримали інформацію про Указ Президента України Л.Кучми від 7 лютого 2002 р. за № 3045-III “Про заходи у зв’язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні”^{*} і книгу “Голодомор в Україні 1932-1933 рр.: Бібліографічний покажчик”^{**}, підготовлений Одеською державною науковою бібліотекою, Інститутом історії України НАН України та Фундацією українознавчих студій Австралії. Це, безперечно, свідчить про виняткову актуальність теми голодомору-33 в Україні.

Вихід у світ фундаментального покажчика з проблеми Великого голоду в Україні є надзвичайно назрілою злободенною подією й має велике наукове значення, перш за все для подальшого дослідження українського голоду. Адже відомо, що переосмислення попереднього історичного шляху, знання правдивої історії дає народу можливість повернутися до своїх духовних джерел. Навіть найстрахітливіша, але правда про голод-геноцид необхідна не лише людям, яким довелося його пережити, а й молоді - їй будувати прийдешнє.

Вдалою і раціональною є впровадження укладачами і редакторами видання структури покажчика. Справа в тім, що

^{*} Урядовий кур’єр. – 2002. - № 60. - 29 березня.

^{**} Голодомор в Україні 1932-1933 рр.: Бібліогр.покажч. / Упоряд.: Л.М.Бур’ян, І.Е.Рікун; Редкол.: О.Ф.Ботушанська, С.В.Кульчицький (відп.ред.), В.Мотика; Ред.: М.Л.Десенко, І.С.Шелестович; ОДНБ ім.М.Горького, Ін-т історії України НАН України, Фундація українознавчих студій Австралії. – Одеса - Львів, 2001. – 656 с.

голодомор – надскладна багатоаспектна проблема. Саме тому укладачі подають її у прямій хронології, але з доданням докладного предметного покажчика. Така архітектоніка з урахуванням глибокого наукового підходу, граничного охоплення публікацій теми, чіткої системи підпорядкування є найбільш прийнятною.

Упорядники і редактори видання успішно вирішили ряд питань, більшість з яких раніше у практиці не виникала. Адже матеріал книги має специфічні особливості, а саме: основний масив публікацій сформувався у 1932- 1989 рр. за межами колишнього СРСР.

Були розв'язані складнощі, пов'язані з пошуком саме цих публікацій.

Значне місце у покажчику займає матеріал бібліотеки Іллінойського університету (США) і матеріали з Бібліотеки Конгресу (США), Бібліотеки Гарвардського університету (США), Бібліотеки Торонтського університету (Канада), Російської державної бібліотеки (Москва), Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург), Державної публічної історичної бібліотеки (Москва). Використано з фондів Національної бібліотеки ім.В.Вернадського НАН України матеріали Комісії Конгресу США з вивчення голоду 1932-1933 рр. в Україні, передані Верховній Раді України 1993 р.

Упорядники залучили матеріали фондів Одеської державної наукової бібліотеки ім.М.Горького, Національної парламентської бібліотеки, Державної історичної бібліотеки, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Короленка, бібліотеки ім.Івана та Юрія Липи ЦБС для дітей м.Одеси. Багато літератури було знайдено в українсько-канадських центрах ОДНБ ім. М. Горького та ХДНБ ім. В. Короленка і п.

Перше в Україні ґрунтовне науково-довідкове видання охоплює понад шість тисяч назв публікацій за 1932 – квітень 2000 рр., що усебічно висвітлюють найбільшу катастрофу українського народу, одну з найтрагічніших сторінок історії голоду-геноциду початку 30-х років в Україні. Покажчик дає хронологічну картину публікацій.

Тоталітарний режим понад півстоліття замовчував найбільше лихоліття українського народу ХХ ст. Насупроти, науковці Заходу проблему голодомору 1932-1933 рр. почали досліджувати з 30-х років. У ті часи на Заході з'явився цілий масив публікацій про голодомор-33 в Україні. Особливо багато публікацій побачило

світ у 80-х роках у зв'язку з 50-ми роковинами народної трагедії. Проводилися заходи науково-просвітницького плану: 1983 р., до 50-річчя голодомору, в університеті м.Квебека (Монреаль, Канада) була проведена наукова конференція, матеріали якої видано 1986 р. У Канаді 1984 р. створено науково-популярний фільм "Жнива відчаю". 1986 р. у Великобританії видано книгу Роберта Конквеста "Жнива скорботи", яку одна з фундаторів Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні журналістка Лідія Коваленко-Маняк вважала "найчеснішою книжкою, будь-коли написаною про Україну неукраїнцем". В ході підготовки до 50-ї річниці голоду-геноциду в Україні при Конгресі США, за ініціативи Світового Конгресу вільних українців (СКВУ) 1984 р. було створено незалежну Міжнародну комісію з розслідування голоду 1932 - 1933 рр. в Україні, до складу якої ввійшли відомі юристи та вчені-правознавці з Європи й Америки. Керівником дослідницької групи Комісії в лютому 1986 р. було призначено Джеймса Мейса, який очолив наукову роботу. Комісія на основі вивчення документів визначила голодомор 30-х років в Україні як геноцид. За оцінками різних дослідників від голоду в 1932-1933 рр. в Україні загинуло від 5,5 до 10 млн людей.

У зв'язку з наближенням 70-го ювілею жовтневого перевороту восени 1986 р. ЦК КП(б)У створив власну комісію, яка мала завдання глибокого дослідження питань щодо "викриття фальсифікацій українських буржуазних націоналістів".

Але в грудні 1987 р. вперше було офіційно визнано факт голоду 30-х років в Україні. 25 грудня 1987 р. перший секретар ЦК Компартії України В.В.Щербицький виступив з ювілейною промовою, що містила в собі 7 рядків про голод. Вперше за 55 років член політбюро ЦК КПРС порушив сталінське табу і вимовив це слово – голод. З цього часу історики дістали можливість вивчати і публікувати відповідні документи.

З першими статтями про голод виступив науковий співробітник Інституту історії АН УРСР (нині Інститут історії України Національної Академії наук України) С.Кульчицький. Статті були надруковані в січні 1988 р. в радянських газетах для української еміграції – "Вісті з України" і "News from Ukraine". "Український історичний журнал" в березневому номері за 1988 р. опублікував його статтю "До оцінки становища в сільському господарстві УСРР у 1931-1933 рр."

1990 р. у Вашингтоні невеликим тиражем було видано три томи свідчень комісії Дж.Мейса, що містили 206 бесід з людьми, які пережили голодомор 1930-х років в Україні.

Поставивши вперше в українській радянській історичній науці питання про голод 1932-1933 рр., С.Кульчицький проаналізував причини і характер кризових явищ, що виникли в сільському господарстві України в ході здійснення насильницької колективізації. Він підкреслив, що хлібозаготівельна політика держави, заснована на принципі розкладки, сприяла поглибленню кризи, наслідком якої став голодомор. 1989 р. була опублікована брошура С.Кульчицького “1933: Трагедія голоду”, 1991 р. – монографія “Ціна великого перелому”.

Науковці Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України - філії Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (тепер Центральний державний архів громадських об'єднань України - ЦДАГО України) підготували документальний збірник “Голод 1932-1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів”, опублікований 1990 р. Майже 250 документам передувала у збірнику постанова ЦК Компартії України від 26 січня 1990 р. “Про голод 1932-1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів”, в ній, зокрема, зазначалося: “ЦК Компартії України постановляє: Визнати, що голод 1932—1933 років став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства. Засудити безпринципну політику тодішнього керівництва республіки (Косіор, Чубар) у проведенні хлібозаготівель. Рішуче відмежуватись від насильницьких, репресивних методів вирішення проблем суспільного розвитку”. Складовою частиною збірника були статті фахівців–істориків: С.Діброви, М.Панчука, С.Кульчицького, В.Савельєва.

Водночас паралельно з науковцями свою подвижницьку діяльність розпочало подружжя Маняків – відомого українського письменника Володимира Маняка та журналістки Лідії Коваленко-Маняк. 1987 р. вони почали збирати свідчення-спогади людей, які пережили голодоморне лихоліття для написання живої історії голодомору в Україні. “Багато згаяно часу не з нашої вини, багато втрачено, але ми не запізнилися остаточно. Ми застали ще живих учасників колективізації...” – згадувала Л.Б.Коваленко-Маняк... Книга “33-й: ГОЛОД: Народна Книга-Меморіал”, що містить 1000 свідчень про голод-геноцид, упорядкована ними, вийшла друком

1991 р. В ній побачили світ документи, достовірність яких дійсно скріплена спільним горем українського народу 1932-1933 рр. Вперше в Україні історію трагедії народу відтворено вустами самого народу.

У науковій передмові бібліографічного покажчика “Голодомор в Україні 1932-1933 рр.”, С.Кульчицький подав аналіз основних змістових ліній в історіографії проблеми. Вчений відзначив, що “висвітлення наприкінці 80-х років проблеми голоду 1932-1933 рр. в Україні відіграло важливу роль у політичному житті, по суті, стало каталізатором у процесі осмислення небезпеки, що об’єктивно коріниться у відсутності національної державності й відповідно - у цілковитій залежності від добрих чи злих намірів чужих правителів, необхідності суверенітету. Однак, якщо українські громади США і Канади достойно відзначили 65-ту річницю голодомору, то в суверенній незалежній Україні ця річниця залишилася майже непоміченою політиками. Історики ж мають вивчити і показати масштаби трагедії, розкрити причини, що перетворювали комуністичну партію, яка складалася з мільйонів звичайних людей, у пекельний механізм, підвладний єдиному поруху руки знавіснілого генсека.

У передмові викладені причинно-наслідкові зв’язки голодомору як складової радянських соціально-економічних перетворень. При впровадженні артільної форми колективізації по-сталінськи найефективнішим, найбільш жажливим каральним засобом був терор голодом. Щоб селян “навчити уму-розуму” (вислів генерального секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора), у місцевостях, які заборгували з хлібозаготівель, але зовсім не мали зерна, було застосовано санкції у формі натуральних штрафів - конфіскації всього продовольства, що призводило до масової загибелі селян. Голод-геноцид був одним із засобів комуністичного будівництва.

Проблема голодомору, зазначає С.Кульчицький, мала переважно політичний характер, підтвердженням чого було мовчання Верховної Ради України, вона не прийняла жодного рішення, в якому оцінювався б голод 1932-1933 рр. На міжнародній конференції з приводу 60-річчя голодомору (Київ, 1993 р.) народні депутати України виступали зі своєю особистою позицією, державного значення набув лише виступ Президента України Л.М.Кравчука. І все ж у голоді 1932-1933 рр. простежується національна складова - репресії сталінського часу визначалися не тільки соціально-класовою, але й національною політикою. Держава, яка використовувала терор, як засіб

управління, підкреслює вчений, не могла обійтися без протиставлення різних груп громадян – тепер уже за національною ознакою. 1933 р. у СРСР були запроваджені внутрішні паспорти з фіксацією національності, а з 1934 р. почалися депортації за національною ознакою. Під час такого роду репресій представники “титульних націй” мали гарантований імунітет, тільки не українці – українців це не стосувалося. Десятиріччя 1929-1938 рр. в Україні - це майже безперервні репресії. За тривалістю і масштабами вони не йдуть у порівняння з репресіями, спрямованими проти населення інших республік. І цьому є вірогідне пояснення: Україна за економічними та людськими ресурсами практично дорівнювала всім іншим національним союзним республікам, разом узятим. Тому центр високої концентрації регіональної компартійно-радянської влади у Харкові (з 1934 р. - у Києві, який став столицею УСРР) союзний центр розглядав як потенційну загрозу.

Українська діаспора використовувала кожен річний голодомор для того, щоб правда про сталінський злочин стала, нарешті, надбанням широкої громадськості. Уряди західних країн, як тепер це зрозуміло з публікацій архівних документів, добре орієнтувалися, завдяки спецслужбам, у тому, що відбувалося в СРСР 1933 р., проте у відносинах з СРСР керувалися виключно власними національними інтересами. Ще влітку 1933 р. Сталін почав шукати шляхів зближення із західними демократіями, тому що не розраховував ужитися з Гітлером. Західні демократії вітали таку зміну курсу. Восени 1933 р. Сполучені Штати Америки визнали Радянський Союз.

Знайти у державних архівах свідчення про голод було непросто. “Ми з письменником В.А. Маняком, - згадував С.Кульчицький, - зрозуміли це, коли взялися за підготовку книги документів і спогадів “Голод-33”. Однак, зібраного матеріалу мало вистачити на кілька книг. Робота над документальною базою пішла паралельними курсами: порізно - спогади і архівні матеріали”. В 1992 і 1993 рр. (повторно) на основі матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України був надрукований збірник документів і матеріалів “Колективізація і голод на Україні, 1929-1933”.

У листопаді 1998 р. Асоціація дослідників голодоморів в Україні та Інститут історії України Національної Академії наук провели в Києві міжнародну науково-теоретичну конференцію з приводу 65-ї річниці голодомору. Матеріали цієї конференції під

назвою “Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків” були опубліковані 2000 р.

У науковій передмові до рецензованого покажчика зазначаються недостатньо досліджені чи такі, що вимагають додаткового висвітлення у зв'язку з існуючими в історіографії суперечливими оцінками теми, й подається їх перелік: виявлення статистичної картини смертності від голоду в окремих областях УСРР; активні або пасивні спроби колгоспників захистити свої запаси, нагромаджені до нового врожаю; роль крамниць “Торговля с иностранцами” (торгсинів) у вилученні золотовалютних нагромаджень населення в 1932-1934 рр.; місце проблеми голодомору в суспільно-політичному житті України тощо. Все більш актуальною справою стає фіксація розповідей свідків голоду. З кожним роком можливості цієї роботи через природні причини обмежуються. Найбільш успішно вона проводиться Асоціацією дослідників голодоморів в Україні. 13 березня 2002 р. Президент України Л.Кучма видав Указ “Про створення літопису народної пам'яті”. Слід сподіватися, що запис спогадів людей, які пережили голодомор, буде активізовано.

Розділи рецензованого покажчика є насиченими й змістовними. Розділ “Публікація офіційних документів та архівних матеріалів” містить велику кількість зарубіжних матеріалів за 1983 р. – до 50-річчя голодомору.

Найбільший розділ, що акумулює в собі основні публікації, “Голодомор 1932-1933 рр.”. Після розпаду СРСР в Україні оприлюднено величезну кількість матеріалів про голодомор, особливо багато - з нагоди 60-річчя, коли вперше на всенародному державному рівні було вшановано в Україні пам'ять жертв трагедії. Змістовним є розділ “Вшанування пам'яті жертв голодомору” за 1948-2000 рр. Добре враження справляє розділ “Література про голодомор в окремих областях”, в якому подано матеріал за двома підрозділами: публікації офіційних документів та архівних матеріалів про голодомор 1932-1933 рр. Цінні відомості містить розділ “Народна трагедія в літературі та мистецтві”, що включає в себе назви літературних творів, конкурсів, музичні твори, пам'ятники, скульптурні композиції. Важливим є також розділ “Виставки”. Необхідним для дослідників та бібліотечних працівників є розділ “Бібліографічні матеріали”.

Користуватися покажчиком дослідникам допомагає цілий ряд бібліографічних матеріалів. Це, перш за все, предметний

показчик, що зазначає архівні матеріали, публікації Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні, вивчення історії голодомору в навчальних закладах України та Канади, вшанування пам'яті жертв голодомору, вечори пам'яті, виставки, демонстрації, маніфестації, мітинги, книги пам'яті, пам'ятні знаки, панахиди, уроки пам'яті в Україні, у країнах Західної Європи – Бельгії, Великій Британії, Данії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Швеції; Північної Америки, а саме: Канади, США; Південної Америки: Аргентини, Бразилії, Австралії; зарубіжні українські громадські організації, Західна Україна 1930-х років: ставлення громадськості до голоду в УРСР, кнібалізм, колективізація, свідчення західних журналістів, дипломатів, експертів, Комісія конгресу США з вивчення голоду 1932-1933 років в Україні, спогади очевидців голодомору, спроби діячів Заходу допомогти голодуючій Україні, церкви та релігійні організації.: позиція щодо голодомору тощо.

У пригоді дослідникам стануть показчики видань за цільовим та читацьким призначенням, іменний, показчик періодичних видань України та цілого ряду країн світу, показчик аббревіатур. Географічний показчик доповнено двома картами, одна з них – “Голодомор 1932-1933 рр. в УСРР”.

П'ять років тривала напружена робота колективу укладачів та редакторів, що включала пошук, опис та систематизацію публікацій про голодомор, створення великого допоміжного апарату даного науково-довідкового видання. Показчик складено згідно зі стандартами опису друкованих видань та збереженням особливостей написання у заголовках публікацій. За можливістю, публікації звірено *de visu*.

Сумлінна багаторічна праця упорядників та редакторів показчика заслуговує високої оцінки. “Фундаментальна праця Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького “Голодомор в Україні 1932-1933 рр.” - це надзвичайно цінна книга, що буде правити за компас для кожного, хто захоче глибше познайомитися з найтрагічнішою сторінкою життя української нації. Видання науково-допоміжного показчика покликане поживити інтерес науковців та студентської молоді до цієї теми, спонукати державні видавництва до перекладу українською мовою закордонних публікацій та видання їх в Україні” – підкреслив у вступному слові до книги голова Асоціації дослідників голодоморів в Україні Л.Лук'яненко. З огляду на збереження державної незалежності України, проблема піднесення національної

свідомості й консолідації нації є вкрай важлива. Зміст покажчика цьому сприятиме.

Видання покажчика стало явищем в історичній науці та бібліографії. Він служитиме подальшому глибокому дослідженню актуальної пекельної теми голодомору, вивченню минулого – задля майбутнього. Посібник корисний науковцям, викладачам вузів і шкіл, студентам, краєзнавцям, широкому загалу читачів.